

POVEZANOST POJMA O SEBI I PREDSTAVE ADOLESCENATA KAKO IH VIDE "ZNAČAJNI DRUGI"¹

Ksenija Krstić²

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Osnovna ideja za ovo istraživanje bazira se na pretpostavkama socijalnog interakcionizma. Na uzorku od 499 adolescenata dva uzrasta (12/13 i 16/17 godina starosti), ispitivane su njihove predstave o tome kako ih vide roditelji i prijatelji. Primenom faktorske analize izdvojeno je pet, odnosno četiri dimenzije u strukturi ovih predstava: 1. prosocijalnost, 2. društvenost, 3. karakter i ambicioznost, 4. nezgodna narav i 5. zrelost. Prve četiri dimenzije (osim zrelosti) imaju isto značenje u obe strukture, i ekvivalentne su sa dimenzijama pojma o sebi adolescenata. Strukture ispitivanih predstava ne menjaju se u okviru ispitivanih uzrasta. Kanonička analiza pokazala je da predstave adolescenata kako ih vide značajni drugi, utiču na njihov doživljaj sebe, i da tokom srednje adolescencije veći značaj imaju informacije dobijene od strane vršnjaka.

Ključne reči: *adolescenti, pojam o sebi, značajni drugi (roditelji i vršnjaci), socijalni fdbek*

¹ Ovaj članak je rezultat rada na projektu „Psihološki problemi u kontekstu društvenih promena“ (br. 149018) koji finansira Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine Republike Srbije

² ✉: kkrstic@f.bg.ac.yu

Jedan od ključnih pojmova koji se vezuju za period adolescencije je i razvoj identiteta, odnosno pojma o sebi. U procesu nastanka znanja o sebi od prvog dana značajna je aktivnost jedinke. Koreni svesti o sebi proizilaze iz socijalnih i fizičkih događaja u koje je dete uključeno, načina na koji reprezentuje te događaje, i aktivne uloge koju ima u određivanju njihovih ishoda. Kroz aktivnost dete stiže prva znanja o sebi i svom telu, i uočava različitost i izdvojenost sebe kao zasebnog objekta. Sve informacije koje dobija iz socijalne sredine o sebi, dete i adolescent tumače, procenjuju i strukturišu u skladu sa već postojećim konceptima o sebi (Case, 1991; Schwartz, 2008).

Pojam o sebi je i socijalna konstrukcija i ne nastaje u introspektivnom vakuumu (Harter, 2006). Informacije koje adolescent dobija o sebi od značajnih osoba iz svog okruženja, predstavljaju osnovni izvor informacija o sebi. U početku najveći značaj imaju roditeljska očekivanja i procene, koje zatim ustupaju svoje mesto vršnjačkoj grupi. Vršnjaci su važan oslonac u formiranju pojma o sebi kao izvor vrednosti, usmerenja, feedbacka i socijalnog poređenja. Poređenje sa drugima, posebno vršnjacima važan je izvor informacija o sebi. Poređenje sa drugima, u odnosu na šire prihvaćene norme i standarde i osetljivost za mišljenje drugih su moćni socijalizatori u procesu formiranja pojma o sebi. Osim toga uočljiva je i veza između razvoja pojma o sebi i promena socijalnog konteksta, tj. povećanja broja uloga i socijalnih interakcija koje osoba ima (Opačić, 1995). Međutim, ovaj koncept ne podrazumeva samo definisanje sebe u terminima specifičnih atributa, već i usvajanje opštijih uloga, izbor profesije, religije, ideologije, morala koji će se zastupati. Proces formiranja pojma o sebi uključuje i očuvanje osećanja ličnog kontinuiteta tokom vremena, utvrđivanje osećanja istovetnosti i identiteta uprkos svih promena kroz koje dete, pa zatim adolescent, prolazi. Uz to idu i potreba za integritetom, ali i potreba za jedinstvenošću i razlikovanjem od drugih (Benson, 2001).

Razvoj pojma o sebi ne odvija se nezavisno od razvoja ostalih funkcija i njegove osobenosti na svakom uzrastu određene su i mogućnostima i ograničenjima kognitivnog funkcionisanja, sposobnostima apstrakcije, reprezentacije, refleksije, sposobnošću preuzimanja tuđih uloga i perspektiva i sl.

U periodu adolescencije, razvojni trendovi pojma o sebi idu:

- od konkretnih, spoljašnjih (socijalnih i ponašajnih) opisa ka apstraktnijim, unutrašnjim i psihološkim (crte, emocije, želje, osećanja, verovanja)
- od doživljaja sebe sada i ovde, ka proširivanju vremenske dimenzije i povezivanju prošlih doživljaja i budućih predviđanja o sebi
- od doživljaja sebe samo u jednoj, trenutnoj situaciji, ka diferencijaciji doživljaja sebe u različitim situacijama i razvijanju kontekstualno specifičnih pojmova o sebi
- od doživljaja realnog sebe ka “mogućim” aspektima pojma o sebi – idealnom, kakav bi trebao da bude i sl.
- od nerazlikovanja ka razlikovanju sopstvene predstave o sebi od predstava koje drugi ljudi imaju o osobi, i diferencijaciji stvarnog i javnog selfa
- od neuočavanja konflikata među međusobno suprotstavljenim atributima, preko doživljaja konflikta i konfuzije, do njihove integracije u jedinstvenu,

konzistentnu i koherentnu sliku o sebi u različitim situacijama i ulogama (Harter, 2006).

U okviru socijalnog interakcionizma, formiranje pojma o sebi stavlja se u kontekst socijalne interakcije. Osnova za formiranje pojma o sebi jesu povratne informacije koje osoba dobija od strane za nju značajnih osoba. Kuli je prvi istakao značaj subjektivno interpretiranog feedbacka od strane drugih, kao glavni izvor podataka o sebi. Ovakav pojam o sebi, prema Kuli, ima tri sastavna dela: predstavu o tome kako nas drugi vide, predstavu o tome kako drugi procenjuju to što vide i neku vrstu osećanja vezanog za te predstave, kao što su ponos ili poniženost (Cooley, 1902). Sa stanovišta socijalnog interakcionizma, pojam o sebi je kumulativna organizacija iskustava o sebi koja osoba stiče u interakciji sa drugima. U toj interakciji, osoba se stavlja na poziciju drugog i iz njegove perspektive analizira i procenjuje sebe i svoje postupke.

Osnovni cilj ovog istraživanja jeste da se ispita povezanost pojma o sebi adolescenata i njihove predstave o tome kako ih opažaju i doživljavaju za njih značajne osobe, roditelji i vršnjaci i to na dva uzrasta – na početku adolescentnog perioda, na uzrastu 12-13 godina i tokom srednje adolescencije, uzrast 16-17 godina.

METOD

Ispitanici

Ovo istraživanje sprovedeno je na uzorku učenika VI i VII razreda osnovnih škola, 12-13 godina (N=236) i II i III razreda srednjih škola, 16-17 godina (N=263) u Beogradu.

Varijable

Kao nezavisna varijabla registrovan je uzrast ispitanika. Ispitivanje se odnosilo na dva koncepta: predstavu kako ih vide roditelji, i predstavu kako ih vide prijatelji, što predstavlja dva nivoa druge nezavisne varijable. Kao zavisna varijabla, utvrđene su bazične dimenzije u strukturi predstava adolescenata.

Instrument

Kao instrument za ispitivanje pojma o sebi i predstava adolescenata kako ih vide drugi korišćen je instrument konstruisan u okviru ranijih istraživanja (Krstić, 2002), koji čini lista od sto osobina izdvojenih iz spontanijih samoopisa adolescenata

ovih uzrasta, sa petostepenom skalom, Likertovog tipa. Zadatak ispitanika bio je da pretpostave kako bi ih na ponuđenim osobinama opisali roditelji i vršnjaci. Dakle, za svaku od sto osobina, trebalo je da na petostepenoj skali procene kako bi ih opisali njihovi roditelji, odnosno prijatelji.

Postupak

Ispitivanje je izvedeno u tri odvojena ispitivanja, svako je trajalo po jedan školski čas. Svi ispitanici su procenjivali sami sebe na ponuđenoj listi od sto osobina, a nakon toga, u odvojenim ispitivanjima su procenjivali kako ih vide roditelji, a kako prijatelji. Redosled situacija je variran.

REZULTATI I INTERPRETACIJA

Nakon što su prikupljeni podaci najpre normalizovani, a zatim standardizovani odvojeno za starije i mlađe ispitanike, na ovim nezavisnim matricama primenjena je eksplorativna faktorska analiza.

Varijabla uzrast se nije pokazala značajna s obzirom na faktorsku strukturu u osnovi ispitivanih predstava. To znači da i mlađi i stariji adolescenti na isti način strukturišu informacije koje dobijaju o sebi od roditelja, odnosno prijatelja. Zbog toga će u nastavku biti prikazana struktura ispitivanih predstava adolescenata nezavisno od uzrasta. Izdvojeno je pet faktora u strukturi predstave adolescenata kako ih vide roditelji, i četiri faktora u strukturi predstave kako ih vide prijatelji.

Četiri faktora u strukturi predstava adolescenata kako ih vide prijatelji objašnjavaju 33.09% varijanse, a pet faktora u predstavi kako ih vide roditelji 33.48% varijanse. Na izdvojene komponente, primenjena je kosougla rotacija, a na osnovu matrica sklopa i strukture za izdvojene faktore za dve ispitivane predstave, analizirano je značenje izdvojenih faktora.

Četiri izdvojene dimenzije zajedničke su za doživljaj adolescenata kako ih vide i roditelji i prijatelji, s tim što ova prva predstava ima još jednu dimenziju više. Prema tome, adolescenti oba uzrasta doživljavaju da kada ih drugi ljudi procenjuju, bez obzira da li se radi o vršnjacima ili roditeljima, oni to čine na iste četiri dimenzije.

Prvi faktor, koji adolescenti prepoznaju kao dimeziju na kojoj ih procenjuju roditelji i prijatelji, jeste prosocijalna orijentacija (tabela 1). Adolescenti misle da ih drugi ljudi procenjuju s obzirom na to koliko su usmereni na druge, osetljivi za njihova emotivna stanja i spremni da pomognu. Sa tim su povezane i procene koliko su poštene, pravedni i iskreni, što govori o usvojenim društvenim vrednostima i moralnim principima. Orijentacija ka drugima podrazumeva i tolerantnost, strpljivost i smirenost u odnosima. Ova humanistička orijentacija povezana je i sa

emotivnošću i senzibilnošću osobe. Ovakva orijentacija ukazuje na osobu koja je vrlo pogodna za različite socijalne odnose i interakcije, u koju se može imati poverenja, naći potreban oslonac i podršku, razumevanje i pomoć. Na suprotnom polu ove dimenzije, nalaze se osobe koje su egoiste, samožive, usmerene samo na sebe i svoje potrebe, zahtevne, neskromne, agresivne i bezobrazne.

Tabela 1. Faktor 1- Prosocijalna orijentacija

Roditelji o		Prijatelji o	
nežan, brižan	.736	dobročudan	.601
dobročudan	.657	nežan, brižan	.595
požrtvovan	.626	human	.565
human	.622	emotivac	.562
darežljiv	.578	osetljiv, ranjiv	.509
tolerantan	.574	mirna osoba	.491
pošten	.574	odgovoran, savestan	.486
emotivac	.555	odan, veran	.485
osetljiv, ranjiv	.534	pošten	.485
dobra osoba	.502	tolerantan	.467
fino vaspitan	.495	normalan	.461
odan, veran	.448	pravedan, pravdoljubiv	.458
pravedan, pravdoljubiv	.429	darežljiv	.451
normalan	.428	fino vaspitan	.446
staložen, smiren	.418	iskren, istinoljubiv	.443
		dobra osoba	.436

I drugi faktor se odnosi na socijalne odnose i može se definisati kao dimenzija društvenosti i prihvaćenosti u društvu (tabela 2). Adolescenti smatraju da ih i roditelji i prijatelji procenjuju s obzirom na to koliko su društveni, komunikativni, zabavni i popularni. Iz perspektive adolescenata, roditelji opažaju ponašanja i osobine tipične za adolescente: pričalice "dugog jezika", uvek u društvu, popularne, zaljubljene, raspoložene, ali i impulsivne hedoniste, sve samo ne mirne osobe. Slično tome, za prijatelje društvenost, komunikativnost i vedro raspoloženje su poželjne i visoko cenjene osobine. Kada misli o sebi, i o tome kako da drugi vide, adolescent razmišlja kakav je njegov status među vršnjacima, koliko je prihvaćen u grupi, koliko ima prijatelja i kakvi su njegovi odnosi sa vršnjacima. Adolescent doživljava i procenjuje sebe u kontekstu socijalnih odnosa, odnosno koliko poseduje različite sposobnosti i osobine koje ga čine poželjnim i pogodnim za društvo i različite interakcije sa vršnjacima.

Tabela 2. Faktor 2 - Društenost i prihvaćenost u društvu

Roditelji o		Prijatelji o	
pričalica	.631	duhovit	.625
otkačen	.555	društven	.624
oštrog jezika	.548	otkačen	.575
društven	.545	zabavan	.556
komunikativan	.540	komunikativan	.553
popularan	.520	usamljen, nedruštven	-.537
zaljubljen	.496	veseo, raspoložen	.534
živahan	.470	zaljubljen	.513
duhovit	.464	pričalica	.505
zabavan	.462	popularan	.486
veseo, raspoložen	.418	povučen	-.470
mirna osoba	-.395	živahan	.470
brzoplet	.372	spontan	.454
radoznao	.354	hedonista	.445
impulsivan	.343	avanturista	.405
hedonista	.341		
slobodouman, uvek kažem šta mislim	.323		

Treći faktor, izdvojen kao zajednički u strukturi predstava mladih i starijih adolescenata o tome kako ih vide roditelji i prijatelji obuhvata stavke koje se odnose na karakter, individualizam i usmerenost na postignuće (tabela 3). U sadržaju i značenju ovog faktora mogu se izdvojiti nekoliko povezanih dimenzija. Po mišljenju adolescenata, roditelji i prijatelji ih procenjuju s obzirom na to koliko su karakterne osobe. Ova dimenzija određena je osobinama kao što su karakteran, principijelan, emotivno jak, odgovoran, uporan i sl. Dakle radi se o sklopu osobina koji opisuje stabilnu, zrelu ličnost. Ove osobine povezane su i sa dimenzijom individualizma. Adolescenti smatraju da ih drugi procenjuju koliko su samostalni, nezavisni od drugih i samouvereni, koliko mogu da ostanu "svoji" odupru se pritiscima. Autonomija i nezavisnost ličnosti, u adolescentnim predstavama o sebi i drugima, izraz su zrele ličnosti.

Tabela 3. Faktor 3 - Karakter, individualizam i usmerenost na postignuće

Roditelji o		Prijatelji o	
obrazovan, svestran	.611	ambiciozan	.620
perfekcionista	.606	principijelan	.607
karakterna osoba	.594	perfekcionista	.598
samouveren	.585	obrazovan, svestran	.556
ambiciozan	.540	samouveren	.540
principijelan	.534	karakterna osoba	.540
pedantan	.518	jedinstven, individualista	.527
odgovoran, savestan	.483	uporan	.521
uporan	.455	svesna svojih vrlina i mana	.519
ponosan	.443	samostalan	.513

emotivno jaka ličnost	.441	pametna	.492
samostalan	.436	emotivno jaka ličnost	.490
vredan	.426	domišljat	.476
pouzdan	.426	ponosan	.472
borben	.424	praktičan	.447
pametna	.411	borben	.439
kreativna, originalna	.368	kreativna, originalna	.404
svesna svojih vrlina i mana	.357		
praktičan	.330		

Sadržaj četvrtog faktora ukazuje na adolescenta nezgodne naravi, koji je težak i sebi i drugima, ima loše odnose sa ljudima oko sebe, razočaran je, nezadovoljan i nesrećan (tabela 4). Ove predstave odnose se na adolescente koji se osećaju nesigurno i nerazumljivo drugim ljudima, nepoverljivi su, zatvoreni i povučeni. O sebi imaju nerealno visoko mišljenje, sujetni su, netolerantni i tvrdoglavi. Uz to, prema drugima su ljubomorni i zavidni, grubo, bezobrazni i osvetoljubivi. Njihova neskromnost, nepredvidivost i nepromišljenost čini ih teškim i nepoželjnim za druge. To su osobe usmerene na sopstvene potrebe i koristoljubive, koje prema drugim ljudima imaju instrumentalni odnos. Pored toga su i licemerne, neodlučne i povodljive. Ovakve osobine, praćene su depresivnim raspoloženjem, doživljajem usamljenosti, izgubljenosti i nezadovoljstva.

U predstavi adolescenata o tome kako ih vide prijatelji, na ovoj dimenziji posebno je naglašena i crta impulsivnosti i konfliktnosti. Dakle, opisani sklop osobina, po mišljenju adolescenata, prijatelji povezuju sa agresivnim, prgavim i za svađu uvek raspoloženim osobama, oštrog jezika i slabe samokontrole.

Tabela 4. Faktor 4 - Teška, nezgodna narav

Roditelji o		Prijatelji o	
usamljen, nedruštven	.597	impulsivan	.652
nesrećan, nezadovoljan	.595	težak, nezgodne naravi	.626
umišljen, sujetan	.588	nepredvidiv, promenljivog raspoloženja	.620
izgubljen, odsutan	.569	kompleksna ličnost	.608
nepromišljen, nerazuman, nerealna	.548	nepromišljen, nerazuman, nerealna	.586
težak, nezgodne naravi	.525	neskroman, zahtevan, neumeren	.568
nepredvidiv, promenljivog raspoloženja	.519	neodgovoran	.561
povučena	.514	gruba, okrutna	.555
neuredna	.502	tvrdoglav	.544
nepoverljiv	.490	umišljen, sujetan	.540
neodgovoran	.483	zlopamtilo, osvetoljubiv	.533
tvrdoglav	.481	dvoličan	.531
depresivan	.478	nerviram se, nervozan	.527
drugačiji, drugima nerazumljiv	.472	svadalica	.521
ljubomoran, zavidna	.461	izgubljen, odsutan	.519
poročan	.459	oštrig jezika	.518

grub, okrutan	.458	neodlučan, kolebljiv	.517
dvoličan	.456	nesrećan, nezadovoljan	.507
kompleksna ličnost	.455	razmažen	.494
smotan	.449	neuredan	.493
površan	.432	bezobrazan	.484
povodljiv, podložan	.432	ljubomoran, zavidan	.481
ciljeve ostvarujem po svaku cenu, iskorišćavam, koristoljubiv	.416	brzoplet	.480
neodlučan, kolebljiv	.406	egoista	.475
zlopamtilo, osvetoljubiv	.391	agresivan	.450
naivan, lakoveran	.387	drugačiji, drugima nerazumljiv	.440
nerviram se, nervozan	.377	nepoverljiv	.437

Poslednji faktor, izdvojen samo u strukturi predstava adolescenata kako ih vide roditelji odnosi se na procenu adolescenata koliko ih roditelji doživljavaju kao detinjaste odnosno zrele osobe. U ovoj predstavi suprotstavljeni su opisi razmažene, detinjaste, umiljate "mamine maze" i zrele, fizički jake i hrabre (skoro odrasle) osobe (tabela 5).

Tabela 5. Faktor 5 - detinjast ili zreo (roditelji o):

Roditelji o	
maza, miljenica, umiljat	-.597
razmažen	-.524
hrabar	.481
fizički jaka osoba	.427
zreo, nisam detinjast	.426
detinjast	-.343

Povezanost pojma o sebi i predstava adolescenata kako ih vide drugi

Nakon što su utvrđene strukture predstava adolescenata kako ih vide roditelji i prijatelji, ispitana je povezanost ovih predstava sa strukturom pojma o sebi, utvrđenom u ranijim fazama ovog istraživanja (Krstić, 2002).

Analiza povezanosti pojma o sebi i predstava adolescenata kako ih vide drugi, izvršena je primenom kanoničke korelacije, odvojeno za mlađe i starije adolescente (tabela 6).

Tabela 6. Rezultati kanoničke analize – mladi i stariji adolescenti

Uzrast	Pojam o sebi i predstava roditelji o			Pojam o sebi i predstava prijatelji o		
	Br. kanoničkih faktora	sum % varijanse PS	sum % varijanse ROD	Br. kanoničkih faktora	sum % varijanse PS	sum % varijanse PRI
Mladi	PS 4 ROD 4	0.424	0.277	PS 4 PRI 4	0.499	0.306
Stariji	PS 2 ROD 2	0.435	0.285	PS 4 PRI 4	0.653	0.445

PS - kanonički faktori u strukturi opšteg pojma o sebi
ROD / PRI – kanonički faktori u strukturi predstava

Kanoničkom analizom, u strukturi pojma o sebi i predstava adolescenata kako ih vide roditelji i prijatelji na mlađem uzrastu izdvojeno je četiri statistički značajna kanonička faktora. Kanonički faktori u prostoru pojma o sebi objašnjavaju ukupno 28% varijanse skorova predstava adolescenata kako ih vide roditelji. S druge strane, kanonički faktori u prostoru predstave adolescenata kako ih vide roditelji, objašnjavaju 42% skorova samoprocene.

Slična je situacija i sa povezanošću predstave adolescenata kako ih vide prijatelji i pojma o sebi. U ovom slučaju, kanonički faktori u prostoru pojma o sebi, objašnjavaju 31% skorova predstave. Sa druge strane, kanonički faktori u prostoru predstave adolescenata kako ih vide prijatelji, objašnjavaju 50% varijanse skorova samoprocena.

Na isti način analizirani su i kanonički faktori za stariji uzrast. Izdvojena su po dva kanonička faktora u strukturi pojma o sebi i predstave o tome kako ih vide roditelji. Dva kanonička faktora u prostoru pojma o sebi, objašnjavaju 29% varijanse skorova predstave. Kanonički faktori u prostoru predstave adolescenata kako ih vide roditelji objašnjavaju 44% varijanse skorova samoprocene.

U strukturi povezanosti predstave adolescenata kako ih vide prijatelji i pojma o sebi, izdvojene su četiri značajne korelacije. Kanonički faktori u prostoru pojma o sebi, objašnjavaju 45% varijanse skorova predstave, dok kanonički faktori u strukturi predstave kako ih vide prijatelji, objašnjavaju 65% varijanse skorova samoprocene.

DISKUSIJA

Osnovni zadatak ovog istraživanja jeste da se ispita povezanost pojma o sebi adolescenata i njihove predstave o tome kako ih opažaju i doživljavaju za njih značajne osobe. U strukturi predstava adolescenata izdvojeno je četiri (za prijatelje), odnosno pet faktora (za roditelje), što znači da je predstava adolescenata kako ih vide roditelji nešto složenija. Četiri faktora izdvojena u strukturi predstava kako ih

vide prijatelji imaju isto značenje sa četiri faktora izdvojena u strukturi predstava kako ih vide roditelji. Faktorska struktura predstava ekvivalentna je na oba uzrasta. Polazeći od pretpostavki simboličkog interakcionizma i konstruktivizma, strukture ovih predstava su upoređene i povezane sa predstavama adolescenata o sebi. Strukturu predstava adolescenata oba uzrasta, kako ih vide roditelji odnosno prijatelji, čine sledeće dimenzije:

Tabela 7. Dimenzije u strukturi pojma o sebi i predstava adolescenata kako ih vide značajni drugi

dimenzija	roditelji o	prijatelji o	pojam o sebi
prosocijalna orijentacija	✓	✓	✓
društvenost i prihvaćenost u društvu	✓	✓	✓
karakter, individualizam i ambicioznost	✓	✓	✓
teška, nezgodna narav	✓	✓	✓
detinjast / zreo	✓		

Dakle, predstave adolescenata o tome kako ih vide roditelji i prijatelji imaju strukturu od pet, odnosno četiri dimenzije. S obzirom na to da su predstave po strukturi identične na oba uzrasta, može se reći da tokom srednje adolescencije ne dolazi do značajnih promena i usložnjavanja predstava adolescenata kako ih vide drugi. Međutim, adolescenti smatraju da ih roditelji i prijatelji procenjuju samo na onim dimenzijama, koje su i njima samima značajne za doživljaj i opis sebe. Ova činjenica ukazuje na, s jedne strane, "univerzalnost" i značaj ovih dimenzija (Knežević i sar., 2004) za opis kako sebe tako i drugih ljudi, a sa druge strane, na nerazdvojenost predstava adolescenata o sebi, od predstava „značajnih“ drugih o njima. To još jednom ukazuje na značaj socijalnog fidebeka, odnosno predstave koju adolescenti imaju o tome kako ih značajni ljudi vide, za formiranje njihovog pojma o sebi.

Kada pogledamo značenje ovih dimenzija možemo uočiti da se odnose na bazične aspekte ličnosti (sistem vrednosti, socijalne odnose, kognitivne funkcije, temperament). Dimenzija prosocijalnosti opisuje usvojenost nekih društvenosti vrednosti i standarda, i socijalizovanost adolescenta u našoj kulturi, u kojoj je naglašena usmerenost na druge osobe. Dimenzija zrelosti i ambicioznosti odražava takođe usvojenost nekih društvenih standarda, ali i aspiracije i vrednosti koje se usvajaju u porodičnom, a dalje razvijaju u školskom okruženju; dok je dimenzija socijalnih odnosa, vezana za vršnjačku grupu i složene socijalne interakcije u tom kontekstu. Dimenzija temperamenta, najverovatnije se odnosi na biološke predispozicije osobe da reaguje na određeni način, i u periodu adolescencije postaje posebno izražena.

Ove dimenzije, shvaćene na ovaj način predstavljaju složeni koordinatni sistem, pomoću koga je moguće opisati svaku osobu. Uz to, izdvojene dimenzije

odnose se i na univerzalne aspekte ljudskog funkcionisanja u bilo kom periodu života.

U predstavi adolescenata kako ih vide roditelji, javlja se posebna dimenzija koja značajno obeležava međusobni odnos adolescenata i njihovih roditelja. Naime, pitanje da li roditelji procenjuju svoje dete kao zrelu osobu ili razmaženo dete značajno će odrediti i ponašanja roditelja prema adolescentu: po pitanjima odgovornosti i prava koja im dodeljuju, očekivanja ali i granica koje pred njih postavljaju. Za adolescente je jako značajno koliko roditeljska predstava o njima prati njihovo sazrevanje i osamostaljivanje. Interesantno je da se ova dimenzija javlja kao značajna na oba uzrasta, odnosno da je i u periodu srednje adolescencije to pitanje uspostavljanja nove ravnoteže odnosa u porodici još uvek aktuelno.

Kanonička analiza pokazala je da su predstave adolescenata o tome kako ih vide značajne osobe i njihov pojam o sebi povezani. Ako pogledamo vrednosti objašnjene varijanse izdvojenih kanoničkih faktora, možemo uočiti da kanonički faktori iz prostora predstave kako ih vide roditelji i prijatelji, objašnjavaju veći procenat varijanse skorova samoprocena adolescenata, nego u suprotnom pravcu. To znači da se na osnovu njihovih predstava o tome kako ih vide roditelji, odnosno prijatelji, može više zaključiti o tome kakav je njihov pojam o sebi, nego obrnuto. Obično se na osnovu ovakvih rezultata pretpostavlja da predstava o tome kako ih vide roditelji, odnosno prijatelji, više utiče na pojam o sebi, nego pojam o sebi na te predstave.

Na mlađem uzrastu, vidimo da su vrednosti kanoničke analize slične za obe predstave, odnosno da kanonički faktori u strukturi obe predstave objašnjavaju sličan procenat varijanse skorova samoprocena. Dakle, može se zaključiti da predstave adolescenata o tome kako ih vide roditelji i kako ih vide prijatelji na ovom uzrastu imaju podjednak uticaj na pojam o sebi.

Na starijem uzrastu, kanonički faktori u prostoru predstave adolescenata kako ih vide prijatelji, objašnjavaju najveći procenat varijanse – veći i od varijanse koju objašnjavaju kanonički faktori predstave kako ih vide roditelji na ovom uzrastu, i od varijanse koju objašnjavaju kanonički faktori obe predstave na mlađem uzrastu. To znači, da na starijem uzrastu predstava adolescenata kako ih vide prijatelji, ima veći značaj za formiranje pojma o sebi, od predstave o tome kako ih vide roditelji.

Dakle, za samoprocene adolescenata i formiranje pojma o sebi na ovom uzrastu, posebno je značajan socijalni fidbek. Predstave adolescenata o tome kako ih vide roditelji i prijatelji, utiču na njihov doživljaj i procenu sebe. Struktura predstava adolescenata kako ih vide značajne osobe, ne menja se u ovom uzrasnom periodu. Ono što se menja, je značaj i uticaj procena i informacija koje adolescenti dobijaju o sebi od vršnjaka. Naime, tokom adolescencije, u skladu sa značajem koji vršnjačka grupa dobija u životu adolescenta, raste i uticaj predstava adolescenata kako ih vide prijatelji na njihov pojam o sebi.

Promene u socijalnim odnosima, sa porodicom i vršnjacima, odražavaju se na pojam o sebi adolescenata. Promena odnosa adolescenta sa roditeljima, praćena je sa više ili manje privremenih i prolaznih sukoba, napetosti i stresa. Međutim porodica i pozitivni odnosi sa roditeljima, za adolescenta postaju vrlo značajni oslonci u

procesu individuacije i razvijanja autonomne, samostalne ličnosti. Kao što su rezultati ovog istraživanja pokazali, mišljenja i procene roditelja o samim adolescentima, putem socijalnog fidebeka, predstavljaju jedan od osnovnih izvora informacija o sebi, i utiču na adolescentni doživljaj i percepciju sebe.

Porodični odnosi, i posebno kvalitet emotivnih odnosa, podrška, interesovanje i angažovanje za probleme adolescenta, ohrabrivanja i očekivanja roditelja, stilovi vaspitanja, sistematičnost kažnjavanja i nagrađivanja utiču na usmerenost i svesnost adolescenta o sebi, pozitivno samovrednovanje i diferencijaciju samopoimanja i razvoj pozitivne slike o sebi (Grotevant i Cooper, 1985; Furstenberg, 1990; Harter, 1999; Kimmel i Weiner, 1995; Mikulincer, 1995; Opačić, 1995; Garcia i sar., 1997, Cole i sar. 2005).

U socijalnom životu adolescenata, dešavaju se i velike promene u odnosima sa vršnjacima, i to bliskim prijateljima, i širim vršnjačkim grupama, koje se takođe odražavaju na njihov doživljaj sebe. Socijalna dimenzija pojma o sebi, odnosno procene društvenosti i prihvaćenosti u društvu, izdvojena je kao jedna od "univerzalnih" dimenzija u ovom istraživanju. Na negativnom polu ove dimenzije, odnosno polu nedruštvenosti i neprihvaćenosti u društvu, nalaze se i ajtemi kao što su usamljen, nezadovoljan, depresivan, nesrećan – koje govore o značaju vršnjačkih odnosa za adolescente, i negativnim, nekad čak i ozbiljnim posledicama neuspeha u toj sferi. Socijalni status u vršnjačkoj grupi (prihvaćenost, odbačenost, izolovanost) u velikoj meri odražava se na samoprocene adolescenata u različitim oblastima života (Jackson i Bracken, 1998; Kroger, 2004).

O značaju prijatelja za formiranje pojma o sebi, govore i podaci ovog istraživanja i povezanosti pojma o sebi adolescenata i njihove predstave kako ih vide prijatelji. Naime, rezultati pokazuju da su percepcija i doživljaj adolescenata o sebi značajno pod uticajem, i zavise od procena koje o njima imaju prijatelji. Ovaj uticaj, raste tokom adolescencije, i u periodu srednje adolescencije, predstava adolescenata kako ih vide prijatelji, ima veći značaj i uticaj na samopoimanje, nego na prethodnom uzrastu, ali i veći nego predstava o roditeljima na tom uzrastu. Ovi nalazi u skladu sa postojećim znanjima o značaju fidebeka od strane vršnjaka, za izgradnju pojma o sebi i osećanja samovrednovanja i samopoštovanja (Heaven, 1994).

ZAKLJUČAK

U ovom istraživanju, adolescenti su imali zadatak da za ponuđenih sto osobina, na petostepenoj skali, za svaku od njih procene kako bi ih opisali njihovi roditelji, odnosno prijatelji.

Na osnovu procena ispitanika kako bi ih opisali njihovi roditelji i prijatelji, u strukturi ovih predstava, na oba ispitivana uzrasta izdvojeno je pet dimenzija za roditelje i četiri za prijatelje:

- dimenzija prosocijalne orijentacije
- dimenzija društvenosti i prihvaćenosti u društvu
- dimenzija karaktera, individualizma i orijentacije na postignuće
- dimenzija teške, nezgodne naravi
- (samo za roditelje) dimenzija zrelosti

Ispitivane predstave imaju istu, vrlo jednostavnu strukturu na oba uzrasta, na osnovu čega se može zaključiti da u ispitivanom uzrasnom rasponu nema promena u predstavi adolescenata kako ih vide drugi ljudi. Pored toga, adolescenti imaju vrlo slične predstave o tome kako ih vide roditelji odnosno prijatelji, što ukazuje na slabu diferenciranost doživljaja kako ih vide različite za njih značajne osobe. Po njihovim procenama roditelji i prijatelji ih procenjuju na istim dimenzijama (što ne znači da ih na isti način procenjuju na tim dimenzijama!). S obzirom na to da je verovatno da od roditelja i prijatelja dobijaju različite informacije i mišljenja o sebi, ovi rezultati ukazuju na to da ove različite informacije, adolescenti strukturisu na isti način, odnosno da ih organizuju oko istih dimenzija.

Mali stepen diferencijacije pojma o sebi adolescenata i predstava kako ih vide druge osobe, posledica su značajne povezanosti i zavisnosti njihovog samopoimanja od informacija i procena o sebi koje dobijaju od značajnih osoba. Na mlađem uzrastu, predstave adolescenata kako ih vide roditelji i prijatelji, podjednako utiču na njihov pojam o sebi, dok na starijem uzrastu, iako ne opada uticaj predstave kako ih vide roditelji, raste značaj informacija i procena koje adolescenti dobijaju o sebi od svojih prijatelja.

LITERATURA

- Benson, C. (2001). *The Cultural Psychology of Self: Place, Morality and Art in Human Worlds*. London, Routledge.
- Case, R. (1991). Stages in the Development of the Young Child's First Sense of Self; *Developmental Review*, 11, 210-230.
- Cole, M., Cole, S., & Lightfoot, C. (2005). *The Development of Children*, 5th ed. New York, Worth Publ.
- Cooley, C. H. (1902). *Human Nature and Social Order*. New York, Ch. Scribner's Sons.
- Furstenberg, F. (1990). Coming of Age in a Changing Family System. U S. Feldman & G. Eliot (Eds.) *At the Treshold: the Developing Adolescent*. London, Harvard University Press.
- Garcia, L., Hart, D., & Johnson-Ray, R. (1997). What Do Children and Adolescents Think about Themselves? A Developmental Account of Self-Concept. U S. Hala (Ed.) *The Development of Social Cognition*. London, Psychology Press.

- Grotevant, H. D., & Cooper, C. R. (1985). Patterns of interaction in family relationships and development of identity exploration in adolescence. *Child Development*, 56, 415-428.
- Harter, S. (1999). *The Construction of the Self: A Developmental Perspective*. New York, Guilford Press.
- Harter, S. (2006). The Self. U W. Damon & R. Lerner (Eds.) *Handbook of child development (Vol 3)*. New Jersey, Wiley and Sons, Inc.
- Heaven, P. C. L. (1994). *Contemporary Adolescence: A Social Psychological Approach*. Australia PTY LTD, South Melbourne, MacMillan Education.
- Jackson, L., & Bracken, B. (1998). Relationship Between Students' Social Status and Global and Domain-Specific Self-Concepts. *Journal of School Psychology*, 36(2), 233-246.
- Kimmel, D., & Weiner, I. (1995). *Adolescence: A Developmental Transition*. New York, Wiley and Sons.
- Knežević, G., Džamonja-Ignjatović, T. i Đurić-Jočić, D. (2004). *Petofaktorski model ličnosti*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Krstić, K. (2002). *Pojam o sebi adolescenata u socijalnom kontekstu*. Magistarska teza. Beograd, Filozofski fakultet.
- Kroger, J. (2004). *Identity in adolescence: The Balance between self and other*. New York, Routledge.
- Mikulincer, M. (1995). Attachment Style and the Mental Representation of the Self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(6), 1203-1215.
- Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd, Institut za pedagoška istraživanja.
- Schwartz, S. (2008). Self and identity in early adolescence: some reflections. *Journal of Early Adolescence*, 28(1), 5-15.

ABSTRACT

**SELF CONCEPT AND ADOLESCENTS' REPRESENTATIONS
OF SIGNIFICANT OTHERS' IMAGES OF THEM**

Ksenija Krstić

Department of Psychology, University of Belgrade

The main idea for this research is based on the assumptions of social interactionism. Adolescents representations of how they parents and friends see them are examined on the sample of 499 adolescents (12/13 i 16/17 years). In the structure of these representations EFA extracted five (for parents) and four dimensions (for friends): 1. prosociality, 2. sociability, 3. character and ambitiousness, 4. bad temper, and 5. maturity. First four dimensions have the same meaning in the both structures, and they are equivalent to the dimensions of adolescents self-concept. Structures of these representations do not change between two examined ages. Canonical correlation showed that adolescents representations of how significant others see them, have influence on their self-concept, and that during the period of middle adolescence, informations from peers are more significant.

Key words: *adolescence, self concept, significant other, social feedback*